

1.4 Застосування подвійного інтеграла

Обчислення площ плоских фігур. Площа плоскої фігури обчислюється за формулою:

$$S = \iint_D dx dy.$$

Якщо фігура задається в ПСК, то

$$S = \iint_D \rho d\rho d\varphi.$$

Приклад 1.4 Знайти площу фігури, обмеженої лініями $y = -2$, $y = x + 2$, $y = 2$, $x = y^2$.

Розв'язання. Зобразимо фігуру, площу якої потрібно знайти (рис. 1.11):

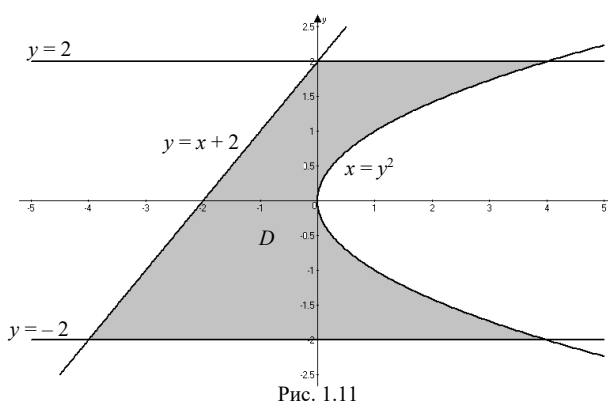

Рис. 1.11

Змінна y змінюється від -2 до 2 . Змінна x змінюється від прямої $y = x + 2$ (або, якщо рівняння цієї прямої розв'язати відносно змінної x , то $x = y - 2$) до параболи $x = y^2$. Тобто область D має вигляд: $D: \begin{cases} -2 \leq y \leq 2, \\ y - 2 \leq x \leq y^2. \end{cases}$ Тоді шукана площа:

$$\begin{aligned} S &= \iint_D dx dy = \int_{-2}^2 dy \int_{y-2}^{y^2} dx = \int_{-2}^2 [y^2 - (y-2)] dy = \left(\frac{y^3}{3} - \frac{y^2}{2} + 2y \right) \Big|_{-2}^2 = \\ &= \frac{8}{3} - 2 + 4 - \left(-\frac{8}{3} - 2 - 4 \right) = \frac{16}{3} + 8 = \frac{16 + 24}{3} = \frac{40}{3} \text{ (кв. од.)}. \end{aligned}$$

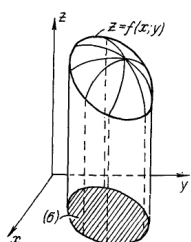

Рис. 1.12

Обчислення об'єму циліндричних тіл. Нехай задано циліндричне тіло, що обмежене з боків циліндричною поверхнею,

твірні якої паралельні осі Oz (рис. 1.12). Її напрямною є контур l , який обмежує область інтегрування σ , що лежить в площині Oxy , й є нижньою основою цього циліндричного тіла. Зверху тіло обмежене поверхнею, що задається рівнянням $z = f(x; y)$.

Об'єм заданого циліндричного тіла визначається за формулою:

$$V = \iint_{\sigma} f(x; y) dx dy. \quad (1.5)$$

У полярних координатах остання формула набуває вигляду:

$$V = \iint_{\sigma} f(\rho \cos \varphi; \rho \sin \varphi) \rho d\rho d\varphi.$$

Приклад 1.5 Обчислити об'єм тіла, обмеженого поверхнями $z = 4x^2 + 2y^2 + 1$, $x + y - 3 = 0$ та координатними площинами.

Розв'язання. Перша поверхня $z = 4x^2 + 2y^2 + 1$ – еліптичний параболоїд з віссю симетрії Oz , який піднято на одну одиницю вгору вздовж цієї осі. Рівняння $x + y - 3 = 0$ визначає площину, паралельну осі Oz . Також тіло обмежене координатними площинами $x = 0$, $y = 0$ та $z = 0$ (рис. 1.13, а).

На площину Oxy тіло проектується у трикутник, який обмежений координатними осями й прямою $x + y - 3 = 0$ (рис. 1.13, б).

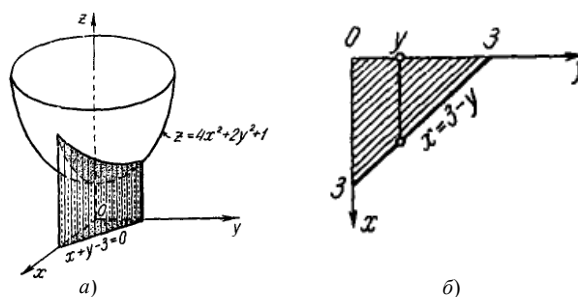

Рис. 1.13

Об'єм заданого тіла будемо обчислювати за формулою (1.5), у якій область інтегрування σ є трикутник, зображений на рисунку 1.13 б, а $f(x; y) = 4x^2 + 2y^2 + 1$, тобто маємо:

$$V = \iint_{\sigma} (4x^2 + 2y^2 + 1) dx dy.$$

Запишемо область σ :

$$\sigma: \begin{cases} 0 \leq x \leq 3, \\ 0 \leq y \leq 3 - x. \end{cases}$$

Тоді отримуємо:

$$\begin{aligned}
 V &= \int_0^3 dx \int_0^{3-x} (4x^2 + 2y^2 + 1) dy = \int_0^3 \left(4x^2 y + \frac{2y^3}{3} + y \right) \Big|_0^{3-x} dx = \\
 &= \int_0^3 \left(4x^2 y + \frac{2y^3}{3} + y \right) \Big|_0^{3-x} dx = \int_0^3 \left(4x^2(3-x) + \frac{2}{3}(3-x)^3 + 3-x \right) dx = \\
 &= \int_0^3 \left(12x^2 - 4x^3 + \frac{2}{3}(3-x)^3 + 3-x \right) dx = \\
 &= \left(4x^3 - x^4 - \frac{2}{3} \cdot \frac{(3-x)^4}{4} + 3x - \frac{x^2}{2} \right) \Big|_0^3 = 108 - 81 + 9 - \frac{9}{2} - \left(-\frac{27}{2} \right) = \\
 &= 108 - 81 + 9 - \frac{9}{2} - \left(-\frac{27}{2} \right) = 45 \text{ (куб. од.)}.
 \end{aligned}$$

Обчислення площ поверхонь. Нехай поверхня задана рівнянням $z = f(x; y)$, тоді площа тієї частини поверхні, яка проектується на площину Oxy в область σ , обчислюється за формулою:

$$S = \iint_{\sigma} \sqrt{1 + \left(\frac{\partial z}{\partial x} \right)^2 + \left(\frac{\partial z}{\partial y} \right)^2} dx dy.$$

Тут функція $f(x; y)$ – неперервна та однозначна в області σ та має в цій області неперервні частинні похідні першого порядку $\frac{\partial z}{\partial x}$ та $\frac{\partial z}{\partial y}$.

Зауваження 1.4 У деяких випадках для спрощення обчислень проектувати поверхню, площа якої обчислюється, краще не на площину Oxy , а на Oxz або Oyz .

Приклад 1.6 Обчислити площу частини поверхні $ay = x^2 + z^2$, яка знаходиться в першому октанті та обмежена площиною $y = 2a$.

Розв’язання. Поверхня, площу якої потрібно обчислити, – частина параболоїда з віссю обертання Oy , яка знаходиться в першому октанті та обмежена площиною $y = 2a$, що паралельна координатній площині Oxz (рис. 1.14 а). Спроекуємо поверхню на площину Oxz . Проекцією є чверть круга (рис. 1.14 б). Рівняння його межі знайдемо, виключаючи змінну y з

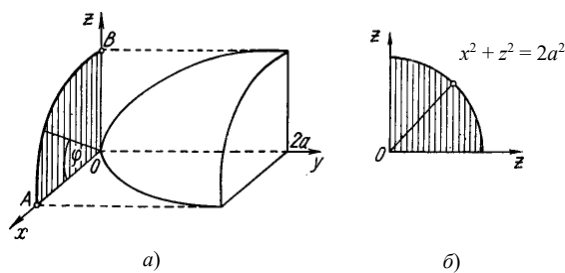

Рис. 1.14

рівнянь заданих поверхонь, тобто з системи $\begin{cases} ay = x^2 + z^2, \\ y = 2a. \end{cases}$ Отже рівняння межі

має вигляд: $x^2 + z^2 = 2a^2$.

У зв'язку з тим, що проекція здійснювалася на площину Oxz ($y = 0$), рівняння поверхні повинно бути розв'язане відносно змінної y , тому рівняння частини параболоїда запишемо у вигляді: $y = \frac{x^2 + z^2}{a}$.

Знайдемо частинні похідні:

$$\frac{\partial y}{\partial x} = \frac{2x}{a}, \quad \frac{\partial y}{\partial z} = \frac{2z}{a}.$$

Тоді

$$\begin{aligned} \sqrt{1 + \left(\frac{\partial y}{\partial x}\right)^2 + \left(\frac{\partial y}{\partial z}\right)^2} &= \sqrt{1 + \left(\frac{2x}{a}\right)^2 + \left(\frac{2z}{a}\right)^2} = \\ &= \sqrt{1 + \frac{4x^2}{a^2} + \frac{4z^2}{a^2}} = \frac{1}{a} \sqrt{a^2 + 4(x^2 + z^2)}. \end{aligned}$$

Отже,

$$S = \frac{1}{a} \iint_{\sigma} \sqrt{a^2 + 4(x^2 + z^2)} dx dz.$$

Тут σ – область, що обмежена чвертю круга:

$$\sigma: \begin{cases} 0 \leq x \leq a\sqrt{2}, \\ 0 \leq z \leq \sqrt{2a^2 - x^2}. \end{cases}$$

Оскільки інтегрування здійснюється по частині круга та в інтегральній функції під коренем стоїть сума квадратів $x^2 + z^2$, то доцільніше буде перейти до ПСК

$$\begin{cases} x = \rho \cos \varphi, \\ z = \rho \sin \varphi. \end{cases}$$

Тоді область σ в ПСК визначається умовами:

$$\sigma: \begin{cases} 0 \leq \rho \leq a\sqrt{2}, \\ 0 \leq \varphi \leq \frac{\pi}{2}, \end{cases}$$

$$\begin{aligned} S &= \frac{1}{a} \int_0^{\pi/2} d\varphi \int_0^{a\sqrt{2}} \sqrt{a^2 + 4\rho^2} \rho d\rho \left\| \begin{array}{l} a^2 + 4\rho^2 = t^2 \\ 8\rho d\rho = 2tdt \Rightarrow \rho d\rho = \frac{tdt}{4} \\ \rho = 0 \Rightarrow t = a; \rho = a\sqrt{2} \Rightarrow t = 3a \end{array} \right\| = \\ &= \frac{1}{a} \cdot \varphi \left|_0^{\pi/2} \int_a^{3a} t \cdot \frac{tdt}{4} = \frac{1}{a} \cdot \left(\frac{\pi}{2} - 0 \right) \right| \cdot \frac{1}{4} \cdot \frac{t^3}{3} \Big|_a^{3a} = \frac{\pi}{24a} (27a^3 - a^3) = \frac{13\pi a^2}{12} \text{ (кв. од.)}. \end{aligned}$$

Знайдемо шукану площу, проектуючи тепер задану поверхню на площину Oxy (рис. 1.15).

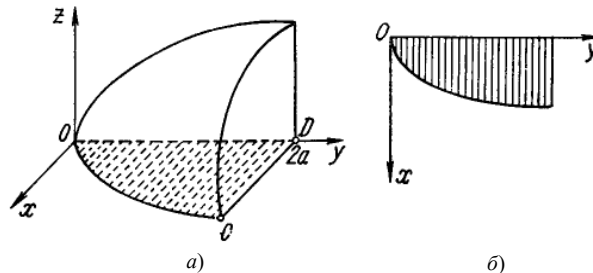

Рис. 1.15

Рівняння поверхні повинно бути розв'язане відносно змінної z ; враховуючи, що $z \geq 0$, отримаємо $z = \sqrt{ay - x^2}$. Знаходимо частинні похідні:

$$\frac{\partial z}{\partial x} = \frac{-x}{\sqrt{ay - x^2}}, \quad \frac{\partial z}{\partial y} = \frac{a}{2\sqrt{ay - x^2}}.$$

Отримуємо:

$$\sqrt{1 + \left(\frac{\partial z}{\partial x} \right)^2 + \left(\frac{\partial z}{\partial y} \right)^2} = \sqrt{1 + \frac{x^2}{ay - x^2} + \frac{a^2}{4(ay - x^2)}} = \frac{\sqrt{4ay + a^2}}{2\sqrt{ay - x^2}}.$$

Отже,

$$S = \frac{1}{2} \iint_{\sigma} \frac{\sqrt{4ay + a^2}}{2\sqrt{ay - x^2}} dx dy.$$

Тут область σ – проекція заданої поверхні на площину Oxy . Вона обмежена прямою $y = 2a$ (проекція площини) та параболою $ay = x^2$ (проекція параболоїда на площину $z = 0$) (рис. 1.15 б). Таким чином, $\sigma: \begin{cases} 0 \leq x \leq \sqrt{ay}, \\ 0 \leq y \leq 2a. \end{cases}$

Тоді отримуємо:

$$\begin{aligned} S &= \frac{1}{2} \iint_{\sigma} \frac{\sqrt{4ay + a^2}}{2\sqrt{ay - x^2}} dx dy = \frac{1}{2} \int_0^{2a} \sqrt{4ay + a^2} dy \int_0^{\sqrt{ay}} \frac{dx}{\sqrt{ay - x^2}} = \\ &= \frac{1}{2} \int_0^{2a} \sqrt{4ay + a^2} \cdot \arcsin \frac{x}{\sqrt{ay}} \Big|_0^{\sqrt{ay}} dy = \frac{1}{2} \int_0^{2a} \sqrt{4ay + a^2} \cdot \left(\frac{\pi}{2} - 0 \right) dy = \\ &= \frac{\pi}{4} \int_0^{2a} \sqrt{4ay + a^2} dy \left\| \begin{array}{l} 4ay + a^2 = t^2 \\ 4ady = 2tdt \Rightarrow dy = \frac{tdt}{2a} \\ y = 0 \Rightarrow t = a; y = 2a \Rightarrow t = 3a \end{array} \right\| = \frac{\pi}{4} \int_a^{3a} t \cdot \frac{tdt}{2a} = \\ &= \frac{\pi}{8a} \int_a^{3a} t^2 dt = \frac{\pi}{8a} \cdot \frac{t^3}{3} \Big|_a^{3a} = \frac{\pi}{24a} \cdot (27a^3 - a^3) = \frac{13\pi a^2}{12} \text{ (кв. од.)}. \end{aligned}$$

Порівняння двох способів розв'язання вказує на те, що при проекції на площину Oxz розв'язання прикладу є простішим.

Зауваження 1.5 Рекомендується проектувати поверхню на ту з координатних площин, у якій область інтегрування буде найпростішою.